

In the article the features and role of language means on elocutive stage of speech preparation and in the course of rhetorical skill's formation of the future orator are defined.

Key words: rhetorical mastery, rhetorical mean, vividness, emotional and aesthetic influence, elokuciya.

Горошкіна О.М.

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВИПУСКНИКА ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті окреслено лінгводидактичний аспект формування мовної особистості випускника профільної школи, зокремо визначено провідні принципи, форми навчання, зосереджено увагу на особливостях змісту навчання української мови в старших класах, визначено коло умов, що забезпечать ефективність формування мовної особистості.

Ключові слова: мовна особистість, профільна школа, принципи навчання.

Підвищення ролі мовлення в соціумі на межі ХХ-ХХІ століть викликали поглиблення всієї філологічної підготовки учнів. У цьому зв'язку особлива роль належить українській мові як провідній навчальній дисципліні в циклі гуманітарних предметів. Українська мова як особливий світоглядний предмет повинна сформувати систему поглядів на природу й суспільство, виховувати громадянина і патріота. “Мова є одним із найважливіших засобів профілізації старшокласників, оскільки вона вербалізує картину світу і цим самим є основою світогляду кожної особистості”, – справедливо зазначають Л.Мацько і О.Семенов [4, 6].

Сучасні дослідники приділяють значну увагу теоретичним і практичним пошукам, пов'язаним з підготовкою комунікативно компетентного випускника, зокрема: диференціації змісту навчання української мови залежно від типу освітнього закладу (О.Біляєв, С.Караман, Л.Мацько, Л.Паламар, М.Пентилюк, М.Плющ, О.Семенов, В.Тихоша, В.Цимбалюк); визначенню принципів, форм, методів і прийомів організації навчально-виховного процесу в школі, спрямованих на формування комунікативної компетентності випускника загальноосвітньої школи (О.Біляєв, Т.Донченко, М.Пентилюк, К.Плиско, Т.Симоненко, В.Шляхова та ін.); упровадженню комунікативно-діяльнісного підходу до навчання української мови (А.Богуш, М.Вашуленко, Т.Донченко, Л.Мацько, Г.Онкович, М.Пентилюк, Г.Шелехова); удосконаленню риторичної підготовки випускника (Н.Голуб, Т.Ладиженська, Л.Мацько, Л.Скуратівський та ін.);

Разом з тим у навчальних закладах нефілологічного профілю спостерігається недостатній рівень мотивації вивчення української мови як

засобу професійної самореалізації особистості, відтак і володіння українською мовою з метою спілкування, пізнання, неперервного здобуття знань. Потребує подальшого розв'язання проблема трансформації мовної та мовленнєвознавчої теорії в уміння й навички, що забезпечують становлення вербального складника мовної особистості. Зазначене свідчить про необхідність наукового обґрунтування формування мовної особистості в профільній ланці.

Основні цілі публікації: визначити лінгводидактичний аспект формування мовної особистості профільної ланки, зокрема принципи; окреслити перспективні положення подальших наукових розвідок у напрямкові вирішення проблеми формування мовної особистості випускника профільної школи.

Профільне навчання української мови – це різновид диференційованого навчання, що передбачає врахування освітніх потреб, нахилів та здібностей учнів з метою професійного самовизначення старшокласників, що реалізується через мету, завдання, зміст та структуру з використанням своєрідних антропоорієнтованих технологій навчання, зокрема інтерактивного спрямування [1, 7].

Мета курсу української мови в школах філологічного профілю полягає в підвищенні загальнолінгвістичного рівня учнів, розширенні диференційованого навчання відповідно до запитів і здібностей старшокласників, у формуванні вмінь самостійно здобувати лінгвістичні знання, працювати з науковою й довідковою філологічною літературою, стимулюванні інтересу до слова, розвитку гуманітарного мислення й мовного чуття, що спирається на філологічну компетентність.

Мета курсу української мови в школах нефілологічного профілю полягає в узагальненні й систематизації знань, набутих у процесі вивчення основного курсу української мови, а також їхньому поглибленні відповідно до вимог, що ставляться перед абітурієнтами і студентами середніх та вищих навчальних закладів нефілологічного профілю, піднесенні культури мовлення учнів, насамперед через удосконалення вмінь ефективного оперування мовними і мовленнєвими знаннями, зокрема стилістичними, текстотворчими, дискурсними, риторичними.

Профільна диференціація навчального плану дозволяє враховувати потреби особистості, завдяки чому удосконалюється рівень її підготовки, оволодіння попереднім матеріалом тощо. Таким чином, школи з профільною диференціацією – це гнучка індивідуалізована система навчання й розвитку особистості.

Як відомо з психологічних досліджень, головною ознакою особистості є наявність свідомості й самосвідомості. З цього випливає, що провідною ознакою мовної особистості є мовна свідомість і мовна самосвідомість. Метою вивчення української мови в профільній школі має стати формування національно свідомої мовної особистості, що означає не тільки засвоєння випускниками школи корпусу лінгвістичних знань, формування умінь і навичок, але й формування в них національно свідомого ставлення до мови, що виражається в прагненні та вмінні мовців спілкуватися українською мовою в різноманітних життєвих ситуаціях, відповідальному ставленні до власного мовлення, постійній,

наполегливій роботі над його вдосконаленням, відстоюванні пріоритету української мови у державі. До важливих засобів формування національної свідомості учнів належать народна творчість, класичні твори української літератури, мистецтво, безеквівалентна лексика, асоціоніми-символи та ін. Це зумовлює введення в навчально-виховний процес відповідного дидактичного матеріалу, завдяки якому на уроках української мови формується той особливий емоційний стан, який багато в чому визначає саму людину як особистість, спрямовує її інтелектуальний розвиток.

Організація навчання української мови в будь-яких школах зумовлена передусім загальнодидактичними принципами як основними положеннями функціонально-технологічної організації навчання, що стають основою для лінгводидактичних принципів і в тісному зв'язку регулюють процес навчання мови в цілісності, зумовлюючи зокрема оптимальний вибір і поєднання методів, засобів і форм навчання.

Своєрідність навчання мови в різних за профілем школах вимагає виділення певних принципів навчання в якості пріоритетних. Для шкіл (класів) філологічного напрямку провідними принципами є:

Принцип гуманізації та гуманітаризації, що впливає із завдань освіти. Гуманізація освіти включає гуманізацію мети, змісту й засобів навчання. Стосовно уроків української мови вбачаємо гуманізацію як занурення знань у загальнокультурний контекст життя особистості. При багатоманітності зв'язків мови та інших предметів вважаємо провідними зв'язки з літературою, історією, краєзнавством.

Функціональний принцип, що впливає з функціонально-стилістичного підходу до навчання мови, передбачає засвоєння мовних одиниць у їхніх функціях з метою усвідомлення функціонального діапазону мовних одиниць будь-якого рівня та комунікативно виправданого їх використання.

Принцип наукової ґрунтовності передбачає, що наукові відомості, методично адаптовані з урахуванням вікових особливостей учнів, не повинні бути спотвореними. Програмні теми для класів філологічного профілю розглядаються ширше й глибше, ніж для класів нефілологічного профілю. Це досягається за рахунок подачі історичних довідок, коментарів, методично адаптованих до вікових особливостей. Учням пропонуються додаткові відомості про мовні явища, наприклад у риторичному, стилістичному аспектах. Відповідно до цього принципу учні залучаються до систематичної наукової роботи в межах філологічних дисциплін.

Принцип історизму зумовлює вивчення мовних явищ не тільки в синхронічному, а й у діахронічному аспектах.

Принцип лінгвістичної креативності передбачає залучення учнів до творчої діяльності, що забезпечує підвищення рівня лінгвістичної та мовленнєвої компетенції.

Принцип занурення у філологічний дискурс, що ґрунтується на переважному використанні філологічно орієнтованих текстів, зокрема текстів художньої літератури, словникових статей, лінгвістичних мініатюр, науково-популярних

філологічних текстів тощо, вимагає від учнів активної мовленнєвої діяльності у філологічно орієнтованих комунікативних ситуаціях .

Урахування цих принципів під час вивчення української мови дасть учням змогу усвідомити мову як систему, що постійно розвивається, удосконалюється, збагачується, а також осмислити внутрішні закономірності кожного рівня мови.

Для шкіл нефілологічного профілю:

Принцип проблемно-ситуативної організації навчання. Для старшокласників профільних шкіл важливим є усвідомлення значення української мови у вирішенні професійних завдань, тому навчання слід будувати за проблемно-ситуативним принципом, використовуючи імітаційне моделювання ситуацій, спонукаючи учнів до роботи з довідковими, лексикографічними виданнями, а також пов'язаної з майбутньою професійною діяльністю.

Комунікативний, що забезпечує вільне володіння мовою в різних соціальних сферах, насамперед професійній.

Принцип урахування життєвої перспективи. Його суть полягає в репрезентації інформації, що дозволяє вирішувати життєві завдання, зокрема відомостей з риторики, стилістики, культури мовлення тощо.

Принцип комплексного розвитку всіх сфер особистості учня – когнітивної, емоційно-вольової, етичної. Традиційно склалося, що в процесі навчання створюються найсприятливіші умови для розвитку здебільшого пізнавальної сфери особистості, що знижує результативність навчання, тому важливо залучити інші сфери особистості, забезпечити розвиток творчого потенціалу старшокласників.

Позалінгвальний передбачає врахування суспільних умов, у яких функціонує мова. Цей принцип допоможе, наприклад, пояснити причини лексичних запозичень, переосмислення значень деяких слів тощо [5, 3].

Важливою особливістю мовної особистості є її постійний інтелектуальний розвиток, розвиток психічних процесів: пам'яті зорової та слухової, мислення – абстрактного (понятійного) й образного (художнього), спостереження, уяви – репродуктивної (відтворювальної) й творчої;

Мовну особистість характеризує духовне багатство та здатність берегти й розвивати мовні традиції національного мовленнєвого етикету.

Провідними завданнями навчання української мови в старшій школі є формування мотивації до вивчення мови та літератури; пізнання через мову історії, культури народу, естетичних та моральних цінностей; формування духовного світу учнів, світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів; вироблення вмінь орієнтуватися в потоці різноманітної інформації, знаходити, сприймати, аналізувати, оцінювати, застосовувати на практиці відомості, одержані в словесній чи іншій формі; розвиток умінь вільно спілкуватися в різних ситуаціях, формулювати й висловлювати власну думку, розуміти інших людей, знаходити спільну мову з ними; подальший розвиток базових лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних, правописних умінь і навичок на основі узагальнення й поглиблення знань учнів про мову як суспільне явище; удосконалення навичок самостійної навчальної діяльності,

розвиток інтелектуальних, творчих здібностей учнів. Визначені завдання реалізуються через мовленнєву, мовну, соціокультурну, діяльнісну (стратегічну) змістову лінії.

Як бачимо, провідним напрямком навчання в старших класах стає узагальнення й систематизація найважливіших відомостей з мови, засвоєних в основній школі (5-9 кл.) з урахуванням їх комунікативної значущості.

Важливе значення має відбір мовних відомостей, що забезпечували б ефективність навчання української мови. Мовна змістова лінія повинна бути не просто сукупністю роздібнених теоретичних відомостей, а систематизованим викладом структурно-семантичної теорії з урахуванням внутрішньорівневих, міжрівневих і міжпредметних зв'язків. Таким чином, провідними постають семантичний і функціональний аспекти, що предбачають посилення уваги до значення й функції мовних одиниць у мовленні.

Основною формою навчання в старших класах був і залишається урок, отже, йому належить провідна роль у підвищенні результативності навчання, розвитку й виховання учнів. Урок – це інструмент виховання й розвитку особистості. Якої б модифікації не зазнавала його структура, урок є стрижнем, навколо якого розташовуються інші форми навчальних занять незалежно від типу школи.

Звичайно, урок української мови в старших класах має ряд особливостей, що визначаються метою й завданнями вивчення української мови, особливостями контингенту учнів, змістом навчання, системою методів і прийомів, кількістю годин, відведених на опанування учнями українською мовою, використанням засобів навчання, а також місцем знаходження школи (сільська чи міська, школа з російською чи українською мовою навчання) тощо. Особливості уроків української мови зумовлено змістом і технологією навчання.

Найбільш поширеними є уроки узагальнення й систематизації вивченого, повторення теми або розділу, хоч використовують усі інші типи, що зумовлено спрямованістю курсу мови на завершальному етапі його засвоєння – удосконалювати основні мовні й мовленнєві уміння й навички учнів. Характер опрацьованого матеріалу, наявність у школярів опорних знань, набутих у попередніх класах, визначають специфіку таких занять, які будуть ефективними й підтримуватимуть інтерес до предмета за умов використання оптимального варіанта структури уроку, науково обґрунтованої організації його змісту, правильного добору методів і прийомів роботи, засобів організації пізнавальної діяльності, системи завдань і вправ, що сприяють поглибленню знань учнів, удосконаленню їхніх умінь і навичок.

Психологи й лінгводидакти (О.Біляєв, Т.Донченко, І.Зимня, С.Караман, Л.Мацько, К.Плиско та ін.) в організації уроків названого типу радять головну увагу звертати на розвиток розумових здібностей учнів, що лежать в основі вмінь класифікувати мовні факти, абстрагувати й конкретизувати засвоювані поняття, систематизувати знання.

Для раціональної організації навчання в старших класах, урахуовуючи обсяг навчального матеріалу, його об'єктивну складність, малу кількість годин на вивчення української мови, лише традиційних уроків усіх типів часто не

вистачає. Тому урок, як і вся система навчання мови, останнім часом зазнає істотних змін. Інноваційні процеси, що відбуваються сьогодні в освіті, спричиняють виникнення нових підходів до організації й проведення уроку української мови. У шкільній практиці все частіше з'являються нетрадиційні, або нестандартні уроки, що найчастіше проводяться саме в старших класах.

Необхідність вибору нетрадиційної форми навчання зумовлена й тим, що старшокласники – це потенційні студенти, тому виправдано приділяти особливу увагу таким формам, як лекції, семінари, заліки, практикуми, дидактичні ігри тощо, оскільки в таких формах будуть відбуватися заняття у вищих закладах освіти.

Важливими умовами формування мовної особистості в профільній школі є опора на інтелектуальний потенціал учнів, урахування мотиваційних настанов вивчення української мови; використання в якості основного засобу навчання профільно орієнтованого тексту як середовища функціонування мовних одиниць, що дозволяє залучити старшокласників до мовленнєвої діяльності, мотивує засвоєння лінгвістичної теорії, підвищує пізнавальний і виховний потенціал уроку; розробка навчальних комплектів, диференційованих відповідно до профілю навчання, зокрема програм, підручників, посібників, електронних засобів навчання; упровадження комп'ютерних технологій, зокрема Інтернет, дистанційних курсів, електронних посібників; підготовка й перепідготовка вчителів відповідно до вимог навчання української мови в профільних школах.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Аніскіна Н. О. Організація профільного навчання в сучасній школі / Н.О.Аніскіна. – Х.: Основа, 2003. – 176 с.
- 2.Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю / О.М.Горошкіна: Монографія. – Луганськ, Альма-матер, 2004. – 362 с.
- 3.Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
- 4.Мацько Л. І. Українська мова: 10-12 класи (профіль – українська філологія): Навч.-метод. посіб. / Л.І.Мацько, О.М.Семенов. – К., Глухів: РВВ ГДПУ, 2008. – 152 с.
- 5.Пентилюк М. І. Концепція навчання української мови в системі профільної освіти (проект) / М.І. Пентилюк, О.М. Горошкіна, А.В. Нікітіна // Вивчаємо українську мову та літературу. – № 6 (154). – С. 2-7.

The article shows didactic-linguistic aspect of formation profile school-leaver's linguistic personality. Especially shows principles, forms of education, features of learning Ukrainian in senior classes.

Key words: linguistic personality, profile school, principles of education.